

جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در مسئولیت زوج

نسبت به حجاب زوجه

نسرین هژبری^۱ و زهرا احمدی^۲

چکیده

مسئله حجاب در شریعت اسلامی، یکی از شاخص‌ترین نمودهای عفاف و پابندی به ارزش‌های دینی است و نهاد خانواده نخستین عرصه تحقق این ارزش به شمار می‌رود. در این میان، جایگاه و مسئولیت زوج در نظارت و هدایت دینی خانواده، به ویژه در رعایت حجاب از سوی زوجه، اهمیت ویژه‌ای دارد. یکی از مبانی فقهی این مسئولیت، فریضه امر به معروف و نهی از منکر است؛ فریضه‌ای که در منظومه شریعت، ضامن سلامت دینی جامعه و خانواده به شمار می‌آید. این مقاله با تکیه بر منابع قرآنی، روایی و فقهی، به بررسی جایگاه و حدود مسئولیت شرعی زوج در قبال حجاب زوجه بر اساس ادله امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هر چند عمومات ادله امر به معروف و نهی از منکر شامل همه مسلمانان نسبت به یکدیگر است، اما نصوص خاص قرآنی و روایی، به ویژه آیه «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» و روایات تفسیری آن، بر وجود تکلیفی مؤکد و مضاعف نسبت به اهل و خانواده دلالت دارد. همچنین در صورت تحقق شرایط چهارگانه این فریضه (علم به منکر، احتمال تأثیر، استمرار منکر و نبود مفسده)، زوج مکلف است در چارچوب مراتب سه‌گانه امر به معروف یعنی قلبی، زبانی و عملی، نسبت به رعایت حجاب از سوی همسر خود اقدام کند. این تکلیف شرعی در عین وجوب، مشروط به رعایت حکمت، مدارا و حفظ مودت خانوادگی است؛ از این رو، مسئولیت زوج نسبت به حجاب زوجه، جلوه‌ای از فریضه امر به معروف در سطح خانواده محسوب می‌شود.

کلید واژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، حجاب، مسئولیت زوج، خانواده

۱. استادیار جامعه المصطفیٰ العالمیه نمایندگی خراسان، مجتمع آموزش عالی خواهران، n_hozhabri@yahoo.com

۲. کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی با گرایش کلام، جامعه المصطفیٰ العالمیه، مشهد مقدس،

argavani213@gmail.com

مقدمه

حجاب در منظومه شریعت اسلامی، یکی از اساسی‌ترین الزامات مرتبط با عفاف و صیانت اخلاقی جامعه به شمار می‌رود و نخستین بستر تحقق آن، نهاد خانواده است. خانواده در نگاه قرآن و سنت، کانون تربیت دینی، انتقال ارزش‌ها و مراقبت اخلاقی است و بر همین اساس، هر یک از زوجین در قبال سلامت معنوی دیگری وظایفی بر عهده دارند. یکی از مهم‌ترین این وظایف، هدایت و نظارت شرعی زوج نسبت به رعایت تکالیف دینی از سوی زوجه است. از میان این تکالیف، مسئله حجاب به دلیل ارتباط مستقیم با حفظ کرامت فردی و صیانت اجتماعی، جایگاهی ویژه در بحث مسئولیت‌پذیری زوج پیدا می‌کند. فریضه امر به معروف و نهی از منکر پشتوانه اصلی این مسئولیت است. این فریضه که بنابر تصریح آیات و روایات، از پایه‌های استواری دین به شمار می‌رود، نه تنها در حوزه روابط اجتماعی کارکرد دارد، بلکه در روابط خانوادگی اهمیت مضاعفی می‌یابد؛ چرا که خانواده کوچک‌ترین و اثرگذارترین واحد جامعه است و اصلاح یا نقصان در آن، مستقیماً بر ساختار اجتماعی تأثیر می‌گذارد. با این حال، حدود، شیوه و مرزهای اعمال امر به معروف و نهی از منکر در فضای خانواده، به ویژه در رابطه زوج و زوجه، همواره محل پرسش و مناقشه بوده است. به ویژه در موضوع حجاب، این پرسش مطرح می‌شود که مسئولیت شرعی زوج دقیقاً چیست و این مسئولیت تا چه حد در چارچوب امر به معروف و نهی از منکر قابل تبیین است؟

تاکنون پژوهش‌ها و مکتوبات ارزشمندی در زمینه فریضه امر به معروف و نهی از منکر و ارتباط آن با مسئله حجاب صورت گرفته است. در میان متون فقهی، آثار معاصر نظیر کتاب «راه اصلاح یا امر به معروف و نهی از منکر؛ صافی گلیاگانی» به تبیین قواعد عام این فریضه پرداخته‌اند. در حوزه مقالات پژوهشی داخلی نیز می‌توان به مطالعه «مسئولیت حکومت اسلامی در امر حجاب با استناد به ادله امر به معروف و نهی از منکر؛ فلاح تفتی» با تمرکز بر وظایف حاکمیت، و مقاله «پاسخ به انگاره ناروا بودن نهی از منکر زنان بی‌پروا در مسأله حجاب؛ محقق گرفمی و انصاری» اشاره کرد. با وجود مطالعات ارزشمند پیشین در ابعاد کلی، حکومتی و عمومی فریضه امر به معروف، جایگاه دقیق آن در چارچوب «مسئولیت خاص زوج نسبت به رعایت حجاب از سوی زوجه» کمتر به صورت مستقل و نظام‌مند مورد تحلیل فقهی قرار گرفته است و دلیل جدید بودن و نوآوری پژوهش حاضر، پوشش این خلأ علمی و تمرکز دقیق بر تکالیف درون‌خانوادگی شوهر است. بر همین اساس، هدف و ضرورت این پژوهش تبیین مبانی و شرایط تحقق امر به معروف و نهی از منکر در سطح خانواده و بررسی جایگاه آن در مسئولیت شرعی زوج نسبت به حجاب زوجه است. در این مقاله تلاش می‌شود با استناد به ادله قرآنی،

روایی و فقهی، ضمن تبیین چارچوب‌های نظری این فریضه، حدود و مراتب اقدام زوج مشخص گردد. همچنین تلاش شده است توازنی میان وجوب امر به معروف و رعایت مصلحت، حکمت، مدارا و حفظ مودت خانوادگی مورد توجه قرار گیرد؛ چرا که غفلت از این ملاحظات می‌تواند به آسیب‌دیدن روابط خانوادگی و بروز پیامدهای غیرشرعی بینجامد. این پژوهش با هدف پاسخ‌گویی به پرسش اصلی «امر به معروف و نهی از منکر چه جایگاهی در تعیین و تبیین مسئولیت زوج نسبت به حجاب زوجه دارد؟» سامان یافته و می‌کوشد تصویری روشن، مستدل و کاربردی از ابعاد این مسئولیت شرعی ارائه کند. در نهایت، یافته‌ها نشان خواهد داد که مسئولیت زوج در این حوزه صرفاً محدود به هدایت اخلاقی نیست، بلکه در چارچوب ضوابط خاص فقهی، تکلیفی شرعی و مرحله‌مند است که اجرای درست آن نیازمند رعایت ظرافت‌های اخلاقی و خانوادگی است.

مفهوم‌شناسی

۱. فقه

واژه «فقه» در اصل به معنای فهم و درک عمیق است و به هر دانشی که نیازمند دقت و مهارت ذهنی باشد اطلاق می‌شود (ازهری، بی‌تا: ۲۶۳؛ معلوف، ۱۳۷۱: ۵۹۱)، اما به تدریج به دانش دین و احکام شرعی اختصاص یافت، زیرا فهم دین نیازمند استنباط از منابع اصلی مانند قرآن و سنت است. فقه، علم به احکام شرعی فرعی و عملی است که از ادله تفصیلی استنباط می‌شود (مفید، بی‌تا: ۳؛ شهید اول، بی‌تا: ۳۰).

۲. امر به معروف و نهی از منکر

«معروف» در اصطلاح فقهی به فعلی گفته می‌شود که افزون بر حسن ذاتی، به دلیل شرعی یا عقلی واجد نوعی رجحان باشد؛ بنابراین، تنها نیک‌بودن یک رفتار برای اطلاق عنوان معروف کفایت نمی‌کند. معروف از حیث حکم تکلیفی به واجب و مستحب تقسیم می‌شود و به تبع آن، امر به واجب، واجب و امر به مستحب، مستحب خواهد بود (نجفی، ۱۴۰۴: ۳۵۷؛ محقق حلی، ۱۴۰۸: ۲۵۸). در مقابل، «منکر» فعلی است که به سبب قبح ذاتی یا عارضی، مورد نکوهش شرع قرار گیرد. مشهور فقها منکر را منحصر در حرام دانسته و فقط نهی از آن را واجب شمرده‌اند (نجفی، ۱۴۰۴: ۳۵۷؛ محقق حلی، ۱۴۰۸: ۲۵۸).

امر به معروف و نهی از منکر از فرایض بنیادین شریعت است و نقش آن در صیانت از سایر احکام، موجب شده وجوب آن در زمره ضروریات دین قرار گیرد (امام خمینی، ۱۳۹۰: ۴۶۲)؛ از این رو، حجاب شرعی که مبتنی بر نصوص قطعی قرآن و روایات است، مصداق روشنی از معروف، و ترک آن از مصادیق منکر به شمار می‌آید و حکم این فریضه نسبت به آن جریان دارد (سیستانی، ۱۴۰۳: مسئله ۲۷).

در مسئله حکم تکلیفی، مشهور فقها امر به معروف و نهی از منکر را واجب کفایی دانسته‌اند؛ بدین معنا که اقدام جمعی موجب سقوط تکلیف از دیگران می‌شود (شهید ثانی، بی‌تا: ۱۰۱؛ شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۴۱۳؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۴۳۹)؛ با این حال، ابراز حداقلی نارضایتی از ترک واجب یا ارتکاب حرام، بنابر نظر اکثر فقیهان، واجب عینی است (شهید ثانی، بی‌تا: ۱۰۱). در مقابل، شماری از فقهای امامیه مانند شیخ طوسی، ابن حمزه و محقق کرکی، این فریضه را به‌طور کامل واجب عینی تلقی کرده‌اند (سیستانی، بی‌تا: مسئله ۱۸۶۷).

۳. حجاب

«حجاب» در لغت عربی به معنای پوشش، پرده، مانع یا فاصله است و به هر چیزی که مانع مشاهده یا ارتباط مستقیم شود گفته می‌شود. این واژه می‌تواند به نقاب یا پوششی برای صورت نیز اشاره داشته باشد (آذرنوش، ۱۳۸۶: ۱ / ۸۰۱). در اصطلاح اسلامی، حجاب پوششی است که برای حفظ کرامت و عفت زنان و ایجاد تعادل اجتماعی توصیه شده و شامل پوشاندن بدن (به‌جز صورت و دست‌ها تا مچ) همراه با رفتار و نگاه عقیفانه است. حجاب در این نگاه، ابزاری برای تقویت تقوا، جلوگیری از سوءاستفاده و حفظ سلامت اخلاقی جامعه به شمار می‌آید (فیروزآبادی، ۱۴۱۵: ۱ / ۹۶؛ ابن منظور، ۱۳۶۳: ۱ / ۸۹۲؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۴ / ۴۲۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۰: ۱ / ۳۴۲).

۴. مسئولیت زوج

«مسئولیت» به معنای تعهد و پای‌بندی فرد نسبت به انجام وظایف محوله بر اساس ضوابط مشخص است. این واژه هم‌ریشه با «سؤال» بوده و به مفهوم «در معرض بازخواست بودن» اشاره دارد؛ یعنی فرد درباره انجام یا ترک وظایف خود قابل پرسش و پاسخ‌گویی است. مسئولیت با مفاهیمی مانند تکلیف و وظیفه پیوندی نزدیک دارد و نشان‌دهنده شایستگی و توانایی انسان برای پاسخ‌گویی است (ابن‌المقرئ، ۲۰۰۸: ۲۱۰؛ سیاح، ۱۳۷۳: ۱ / ۶۶۴؛ مصباح، ۱۳۷۸: ۱۸۵؛ مصباح، ۱۳۸۰: ۱۲۱).

مبانی فقهی امر به معروف و نهی از منکر

۱. کتاب

قرآن کریم در آیات متعددی بر وجوب امر به معروف و نهی از منکر تصریح کرده است.

الف. از جمله آیه «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...» (آل عمران: ۱۰۴)؛ و باید از میان شما جماعتی باشند که مردم را به خوبی و صلاح دعوت کنند و امر به معروف و نهی از منکر نمایند و آن‌ها رستگار خواهند بود...» که به روشنی بر اصل وجوب این فریضه دلالت دارد.

سیاق آیه، پس از امر به تقوا و نهی از تفرقه، نشان می‌دهد که امر به معروف و نهی از منکر نقش بنیادین در حفظ وحدت و سلامت جامعه دینی دارد. صیغه امر در «وَلْتَكُنْ» ظهور در الزام دارد و واژه «أُمَّةٌ» نیز ناظر به گروهی هدفمند برای تحقق این وظیفه اجتماعی است (طریحی، ۱۳۷۵: ۱۰۶).

برخی مفسران با استناد به تعبیر «مَنْكُم»، تکلیف را متوجه عموم مکلفان دانسته‌اند؛ در حالی که برخی دیگر، آن را ناظر به طبقه‌ای خاص، به‌ویژه عالمان دینی، تلقی کرده‌اند. در هر حال، آیه دلالت روشنی بر وجوب این فریضه دارد (طوسی، بی‌تا: ۵۴۹).

ب. آیه شریفه «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ...» (آل عمران: ۱۱۰)؛ شما بهترین امتی هستید که [برای اصلاح جوامع انسانی] پدیدار شده‌اید، به کار شایسته و پسندیده فرمان می‌دهید و از کار ناپسند و زشت باز می‌دارید، و [از روی تحقیق، معرفت، صدق و اخلاص] به خدا ایمان می‌آورید؛ امت اسلامی را به‌عنوان «بهترین امت» معرفی می‌کند و علت این برتری را امر به معروف و نهی از منکر و سپس ایمان به خداوند می‌داند. ارتباط مفهومی این آیه با آیه پیشین («وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ...») نشان می‌دهد که قرآن، هم بر وجوب این فریضه تأکید دارد و هم انجام آن را ملاک فضیلت اجتماعی امت اسلامی معرفی می‌کند (طوسی، بی‌تا: ۵۵۶).

مفسرانی چون شیخ طوسی تصریح کرده‌اند که این آیه در مقام تمجید از جامعه‌ای است که فرمان الهی درباره امر به معروف و نهی از منکر را تحقق می‌بخشد (طوسی، بی‌تا: ۵۵۶). تقدّم ذکر این فریضه بر ایمان در آیه، دلالت دارد بر این که حفظ جایگاه «خَيْرِ أُمَّةٍ» در گرو

پایبندی عملی به این وظیفه اجتماعی است، به گونه‌ای که ترک آن، موجب تضعیف هویت ایمانی و منزلت دینی جامعه می‌شود (مراغی، بی‌تا: ۳۰ / ۱).

ج. آیه شریفه «يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ...» (آل عمران: ۱۱۴)؛ آن‌ها به خدا و روز قیامت ایمان دارند، به کارهای نیک فرمان می‌دهند، از اعمال ناپسند بازمی‌دارند و در انجام کارهای خیر پیش‌قدم هستند؛ اینان از زمره‌ی صالحان محسوب می‌شوند؛ در مقام توصیف گروهی از اهل کتاب است که به سبب ایمان به خدا و معاد، انجام امر به معروف و نهی از منکر و پیش‌گامی در خیرات، در شمار «صالحان» قرار گرفته‌اند. این آیه نشان می‌دهد که امر به معروف و نهی از منکر از شاخص‌های اصلی دین‌داری راستین است و پیوند وثیقی با ایمان به توحید و معاد دارد؛ به گونه‌ای که انجام این فریضه معیار صلاح فرد و جامعه معرفی شده است (طوسی، بی‌تا: ۵۵۷).

۲. سنت

روایات فراوانی در منابع حدیثی شیعه درباره «امر به معروف و نهی از منکر» نقل شده است که با توجه به محتوای آن‌ها می‌توان این روایات را به سه دسته کلی تقسیم کرد.

الف. دسته نخست، روایاتی است که بر جایگاه برتر و منزلت ویژه این فریضه در میان سایر واجبات شرعی دلالت دارند؛ به گونه‌ای که در برخی تعابیر، از آن به عنوان «برترین فرایض» و «فریضه‌ای عظیم» یاد شده است، نمونه روایات دسته اول: «... وَ مَا أَعْمَالُ الْبِرِّ كُلُّهَا وَ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عِنْدَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ إِلَّا كَنْفَتُهُ فِي بَحْرِ لُجَى...» (بدانید) تمام اعمال نیک و حتی جهاد در راه خدا در برابر امر به معروف و نهی از منکر همچون قطره‌ای است در مقابل یک دریای پهناور...» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴، حکمت ۳۷۴).

ب. دسته دوم، روایاتی را در بر می‌گیرد که ناظر به اصل وجوب و تأکید شرعی بر لزوم انجام این فریضه است و بر الزام شرعی آن در سطوح مختلف دلالت می‌کند. از جمله موثقه مسعدة بن صدقه که ترک «نهی از منکر» را سبب «بغض الهی» دانسته و با تعبیر «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَيُبْغِضُ» ظهور در وجوب دارد.

نمونه روایات دسته دوم، روایتی از مسعدة بن صدقه است: « قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَيُبْغِضُ الْمُؤْمِنَ الضَّعِيفَ الَّذِي لَا دِينَ لَهُ، فَقِيلَ: وَ مَا الْمُؤْمِنُ الضَّعِيفُ الَّذِي لَا دِينَ لَهُ؟ قَالَ ﷺ: الَّذِي لَا يَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ؛ خَدَّوْنَ، بِهِ مُؤْمِنٌ ضَعِيفٌ كَهَ دِينَ نَدَّارْد، خَشَمَ خُودَ رَا نَازِلَ

می‌کند. از ایشان سؤال شد: مقصود چه کسی است؟ فرمودند: کسی که نهی از منکر نکند» (کلینی، بی‌تا: ۵ / ۵۹).

ج. دسته سوم، مشتمل بر روایاتی است که بر پیامدهای منفی ترک امر به معروف و نهی از منکر تصریح نموده و از عقاب و مجازات الهی برای کسانی که از انجام این تکلیف الهی سر باز می‌زنند، خبر می‌دهد.

نمونه روایات دسته سوم عبارت است از: «وبالاسناد عن الرضا علیه السلام أنه سمعه يقول: كان رسول الله صلی الله علیه و آله يقول «إِذَا أُمِّتِي تَوَاكَلَتِ الْأُمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَلَتَأْذَنُ بِوَقَاعِ مِنَ اللَّهِ؛ رسول الله صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: زمانی که اتمم تکلیف امر به معروف و نهی از منکر را به عهده یکدیگر بگذارند بایستی منتظر عذابی از ناحیه خداوند باشند» (طوسی، ۱۳۶۴: ۶ / ۱۷۷؛ حرعاملی، بی‌تا: ۱۶ / ۱۱۸).

و همین مضمون دلالت بر وجوب امر به معروف و نهی از منکر دارد (مقتدایی، ۱۳۹۲: <https://eshia.ir>).

پس از بررسی آیات و روایات مربوط به امر به معروف و نهی از منکر روشن می‌شود که هرچند عمومات این ادله، اهل و خانواده انسان را نیز شامل می‌شود، اما در کنار این عمومیت، نصوص خاصی وجود دارد که مسئولیت انسان را نسبت به اهل خود مضاعف و برجسته می‌سازد. از جمله این نصوص، آیه شریفه است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا... (تحریم: ۶)؛ ای مؤمنان! خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها است حفظ کنید...» این آیه صراحت در وجوب نهی از منکر نسبت به اعضای خانواده دارد. همچنین روایاتی در تفسیر این آیه نقل شده است از جمله:

در روایت نخست، «هنگامی که این آیه نازل شد، مردی از مسلمانان (از شدت ترس) به گریه افتاد و گفت: من از عهده خودم بر نمی‌آیم، پس چرا خانواده‌ام نیز بر من تکلیف شده‌اند؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به او می‌فرماید: «حَسْبُكَ أَنْ تَأْمُرَهُمْ بِمَا تَأْمُرُ بِهِ نَفْسُكَ؛ برای تو کافی است که آنان را به همان چیزی امر کنی که خودت را به آن امر می‌کنی» (علامه حلی، بی‌تا: ۲ / ۹۹۷).

در روایت دوم، ابابصیر از امام صادق علیه السلام در پاسخ به این پرسش که چگونه باید خانواده را از آتش نگاه داشت، نقل می‌کند که حضرت می‌فرمایند: «تَأْمُرُهُمْ بِمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ، فَإِنْ أَطَاعُوكَ فَقَدْ وَفَّيْتَهُمْ، وَإِنْ عَصَوْكَ كُنْتَ قَدْ فَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ؛ آن‌ها را به آنچه خداوند فرمان

داده، امر کن؛ اگر اطاعت کردند، آنان را حفظ کرده‌ای، و اگر نافرمانی کردند، تو وظیفه‌ات را انجام داده‌ای» (علامه حلی، بی‌تا: ۹۹۷).

بر این اساس، هرچند اصل امر به معروف و نهی از منکر تکلیفی عمومی برای همه مسلمانان نسبت به یکدیگر است، اما نصوص ویژه درباره اهل، یک تکلیف خصوصی و مؤکد را اثبات می‌کند؛ تکلیفی که نشان‌دهنده اهمیت و شدت مسئولیت انسان در قبال خانواده و کسانی است که مستقیماً تحت تأثیر او قرار دارند.

افزون بر ادله قرآنی و روایی، سیره نبوی نیز بر اهتمام شارع مقدس به مراقبت نسبت به حدود شرعی در محیط خانواده دلالت دارد، چنان که نقل شده است وقتی ابن‌ام‌مکتوم نابینا وارد شد و عایشه و حفصه نزد پیامبر ﷺ بودند، آن حضرت به آنان فرمود داخل خانه شوند و در پاسخ به اینکه او نابیناست، فرمود: «اگر او شما را نمی‌بیند، شما او را می‌بینید» (حر عاملی، بی‌تا، ۱۴/۱۷۱-۱۷۲). این گزارش، اهتمام پیامبر ﷺ به رعایت حدود شرعی در فضای خانوادگی را نشان می‌دهد.

همچنین در روایات اهل بیت ﷺ بر مسئولیت مردان در قبال رفتار همسران در مواجهه با نامحرمان تأکید شده است. امیرالمؤمنین (علیه السلام) در نهج البلاغه و سایر منابع، با نکوهش بی‌مبالاتی اجتماعی، مردان را به مراقبت از مرزهای اخلاقی در خانواده فراخوانده است، از جمله در خطابی کوبنده به مردم زمان خود چنین فرمودند: «يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ! نُبِّتُ أَنْ نِسَاءَكُمْ يُدَافِعْنَ الرِّجَالَ فِي الطَّرِيقِ، أَمَا تَسْتَحْيُونَ؟» ای اهل عراق! به من خبر رسیده که زنان شما در مسیر راه با مردان برخورد نزدیک دارند؛ آیا شرم نمی‌کنید؟ و در حدیثی دیگر از آن حضرت آمده است: «أَمَا تَسْتَحْيُونَ وَ لَا تَغَارُونَ؟! نِسَاؤُكُمْ يَخْرُجْنَ إِلَى الْأَسْوَاقِ وَ يَزَاحِمْنَ الْعُلُوجَ؟! آیا شرم نمی‌کنید و غیرت ندارید؟! زنان‌تان به بازارها می‌روند و با مردان بیگانه تماس و برخورد پیدا می‌کنند» (حرعاملی، بی‌تا: ۱/۱۷۴؛ کلینی، بی‌تا: ۱۱/۲۳۲) که همه این‌ها بیانگر اهمیت حفظ دین‌داری و ارزش‌های اخلاقی در سیره و سنت اهل بیت ﷺ در فضای خانوادگی است.

۳. اجماع

فقها اتفاق نظر دارند که امر به معروف و نهی از منکر، به هر دو صورت اجماع چه اجماع محصل و چه اجماع منقول، واجب است. (شهیدثانی، بی‌تا: ۱۰۱؛ طوسی، بی‌تا: ۲۹۹؛ کرکی، ۱۴۱۴: ۴۸۵؛ شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۴۱۳).

۴. عقل

گروهی از فقیهان امامیه، از جمله شیخ طوسی، علامه حلی، شهیدین و فاضل مقداد، بر این باورند که عقل به طور مستقل بر وجوب امر به معروف و نهی از منکر حکم می‌کند و نیازمند جعل شرعی نیست؛ بلکه ادله شرعی در حقیقت تأکیدی بر این حکم عقلی‌اند. مبنای این استدلال، قاعده لطف است؛ بدین معنا که چون امر به معروف و نهی از منکر موجب تقرب بندگان به طاعت و صلاح می‌شود، مصداق لطف الهی است و تحقق لطف بر خداوند عقلاً لازم دانسته می‌شود؛ در نتیجه، تشریع این حکم نیز عقلاً واجب خواهد بود (طوسی، ۱۳۶۰: ۲/ ۲۴۸؛ شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۲۱؛ فاضل مقداد، ۱۴۰۴: ۱/ ۵۹۲؛ علامه حلی، بی‌تا: ۱/ ۵۴۲).

در برابر این دیدگاه، بسیاری از فقها و متکلمان شیعه، وجوب این فریضه را شرعی دانسته (علامه حلی، بی‌تا: ۵۷۸؛ علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۱) و به آیات قرآن، روایات معتبر و اجماع فقهی امامیه استناد کرده‌اند (طوسی، بی‌تا: ۱۴۶؛ ابن‌ادریس حلی، بی‌تا: ۲/ ۲۱-۲۲).

قائلان به وجوب عقلی، در تأیید دیدگاه خود علاوه بر قاعده لطف، به اصل دفع ضرر محتمل نیز تمسک کرده‌اند (طوسی، بی‌تا: ۱۴۷)؛ به این بیان که ترک این فریضه می‌تواند پیامدهای دنیوی یا اخروی در پی داشته باشد، و چون عقل، دفع ضرر محتمل را واجب می‌شمارد، اقدام به امر به معروف و نهی از منکر نیز واجب عقلی خواهد بود (فاضل مقداد، ۱۴۲۷: ۳۸۰).

شرایط وجوب امر به معروف و نهی از منکر و میزان تحقق آن در رابطه زوج و زوجه

بنابر فتوای فقیهان، امر به معروف و نهی از منکر تنها در صورتی واجب می‌شود که شرایط خاصی محقق گردد؛ در صورت تحقق این شرایط، انجام آن بر مکلف واجب خواهد بود (علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۲-۴۴۳). این شرایط عبارتند از:

۱. شناخت معروف و منکر

از شرایط آمر و ناهی، علم به معروف و منکر است تا دچار خطای فقهی نشود. تمایز میان واجب و مستحب نیز لازم است. با توجه به وجوب مسلم حجاب، امر به آن واجب است و زوج برای انجام صحیح این تکلیف، باید نسبت به حکم و حدود شرعی حجاب آگاهی کافی داشته

باشد (شهیدثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۵؛ ابن‌ادریس حلی، بی‌تا: ۲/ ۲۳؛ علامه حلی، ۱۴۱۷: ۳/ ۴۴۳؛ کرکی، ۱۴۱۴: ۴۸۶؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۴۲-۴۴۸).

۲. احتمال تأثیر وجود داشته باشد

باید احتمال تأثیر وجود داشته باشد، بنابراین در صورتی که یقین به عدم تأثیر داشته باشد، وجوبی ندارد. همچنین اگر احتمال تأثیر از نظر عقلاً بی‌اعتبار باشد، وجوب آن محل اشکال است (شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۵؛ ابن‌ادریس حلی، بی‌تا: ۲/ ۲۳؛ علامه حلی، ۱۴۱۷: ۳/ ۴۴۳؛ کرکی، ۱۴۱۴: ۴۸۶؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۴۲-۴۴۸).

در فضای خانوادگی، معمولاً میزان تأثیرگذاری زوج بر زوجه بالاتر از دیگر روابط اجتماعی است. لذا در فرضی که زوجه نسبت به رعایت حجاب سستی دارد، و زوج می‌داند با روش‌های اخلاقی و دل‌سوزانه می‌تواند اثرگذار باشد، ممکن است وجوب امر به معروف برای او مؤکدتر باشد.

در این زمینه، حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که ایشان در مقام نهی از به ازدواج درآوردن زنان به افراد شکاک، چنین فرمودند: «تَزَوَّجُوا فِي الشُّكَاكِ وَلَا تَزَوَّجُوهُمْ، فَإِنَّ الْمَرْأَةَ تَأْخُذُ مِنْ أَدَبِ زَوْجِهَا وَتَقْهَرُهَا عَلَى دِينِهِ؛ با شکاک‌ها (افراد گرفتار تردید در دین) ازدواج کنید، ولی دختر به آنان ندهید؛ چرا که زن از اخلاق و تربیت شوهر تأثیر می‌پذیرد، و مقهور دین مرد می‌شود» (حر عاملی، بی‌تا: ۱۴/ ۴۲۸).

در این روایت، امام علیه السلام به واقعیتی تربیتی و اجتماعی اشاره می‌فرماید که معمولاً مرد در ساختار خانواده تأثیرگذاری بیشتری بر جهت‌گیری‌های فکری و دینی دارد؛ به‌گونه‌ای که می‌تواند همسر خود را به سوی باورها و سبک زندگی خویش سوق دهد. بر همین اساس، ازدواج زن دین‌دار با مرد شکاک مورد نهی قرار گرفته، زیرا احتمال دارد زن تحت تأثیر مرد از مسیر صحیح منحرف شود؛ اما در مقابل، ازدواج مرد مؤمن با زن شکاک مجاز شمرده شده، زیرا امکان تربیت و اصلاح زن وجود دارد.

همان‌گونه که در ادله وجوب امر به معروف و نهی از منکر در فضای خانواده اشاره شد، آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...» (تحریم: ۶)؛ ای مؤمنان! خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها است حفظ کنید...»، دستور صریح به مراقبت، هدایت و جلوگیری از انحراف اهل و خانواده داده شده است، می‌توان دریافت که شریعت برای

نهی از منکر در محیط خانوادگی تأکید ویژه و وظیفه‌ای تقویت‌شده بر عهده مرد قرار داده است. این آیه با خطاب قرار دادن سرپرست خانواده، نوعی مسئولیت مضاعف را بر دوش او می‌نهد؛ زیرا وی در جایگاه مدیریت و سرپرستی خانواده قرار دارد و قدرت تأثیرگذاری‌اش نسبت به دیگران بیشتر است. همچنین قرآن کریم در آیه «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» (نساء: ۳۴)؛ مردان، کارگزاران و تدبیرکنندگان [زندگی] زن‌اند...، مرد را در جایگاه قوام و سرپرستی معرفی کرده است؛ جایگاهی که به طور طبیعی همراه با نفوذ، تدبیر و اثرگذاری بیشتر است (طبرسی، بی‌تا: ۳/ ۶۸).

بر همین اساس، «احتمال تأثیر» در فضای خانواده نه تنها بیشتر است، بلکه از منظر شرع مورد انتظار و مفروض گرفته شده است. یعنی شارع مقدس، با توجه به ساختار طبیعی خانواده و نقش پررنگ مرد در هدایت آن، اصل بر این گذاشته که سخن، رفتار و شیوه برخورد زوج، قابلیت تأثیر بر زوجه را دارد. پس همان‌گونه که تکلیف نهی از منکر در آیه «قُوا» با تأکید بیشتری متوجه مرد شده، شرط «احتمال تأثیر» نیز در محیط خانوادگی به شکل پررنگ‌تری محقق است.

از این رو، در موضوعاتی مانند ترک حجاب، احتمال تأثیر مرد بر همسر، نه تنها یک امکان عرفی، بلکه یک انتظار شرعی مبتنی بر آیه است؛ و همین امر موجب تأکید بیشتر وجوب امر به معروف و نهی از منکر در این حوزه می‌شود.

۳. اصرار فرد بر انجام منکر یا ترک معروف

جمع فقها متفق‌اند که وجوب امر به معروف و نهی از منکر مشروط به اصرار فاعل بر استمرار در ترک واجب یا ارتکاب حرام است. بنابراین، اگر قرینه‌ای معتبر بر ترک اصرار و عدول از گناه یا انجام معروف حاصل شود، موضوع امر و نهی منتفی و در نتیجه، وجوب آن ساقط می‌گردد؛ لذا فقها از سقوط وجوب در این فرض، به عنوان نتیجه «زوال موضوع» تعبیر کرده‌اند (نجفی، ۱۴۰۴: ۲۱/ ۳۶۹؛ شهیدثانی، بی‌تا: ۳/ ۱۰۲؛ علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۳؛ شهیدثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۵؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۷۰). مراد از استمرار نیز، قصد تکرار منکر حتی یک بار دیگر است، نه لزوماً تداوم همیشگی آن (خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۳۶۷).

وجوب امر به معروف و نهی از منکر برای زوج، زمانی تحقق می‌یابد که زن قصد تکرار ترک حجاب را داشته باشد. استمرار فعل لازم نیست؛ صرف نیت تکرار منکر کافی است. اما چنانچه یقین شود رفتار تنها یک بار بوده و تکرار نمی‌شود، تکلیف زوج برداشته می‌شود.

امر به معروف و نهی از منکر نباید موجب مفسده یا ضرر به خودِ آمر، مال او یا یکی از مسلمانان شود. البته اطلاق این شرط معلوم نیست و بعید نیست که در موارد مختلف، به تناسب مراتب منکر و میزان ضرر، حکم نیز متفاوت باشد (شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۵؛ ابن‌ادریس حلی، بی‌تا: ۲/ ۲۳؛ علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۳؛ کرکی، ۱۴۱۴: ۳/ ۴۸۶؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۴۸-۴۴۲). این شرط، مورد اتفاق فقهای امامیه است و ادعای «عدم خلاف» در آن، حاکی از اجماع یا شهرت فتوایی در این زمینه است.

فقه‌ها تصریح کرده‌اند که اگر آمر به معروف یا ناهی از منکر علم یا حتی ظن عقلایی به ورود ضرر جانی، مالی یا آبرویی به خود، مال یا حیثیت او یا یکی از مسلمانان داشته باشد، وجوب این فریضه ساقط می‌شود. این ضرر ممکن است در حال حاضر یا در آینده تحقق یابد، و تفاوتی ندارد که متوجه شخص آمر باشد یا دیگری، اعم از این که از نزدیکان او محسوب شود یا نه (شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۵؛ ابن‌ادریس حلی، بی‌تا: ۲/ ۲۳؛ علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۳؛ کرکی، ۱۴۱۴: ۳/ ۴۸۶؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۴۸-۴۴۲).

با این حال، دایره و مصادیق مفسده در فضای خانواده، تفاوت‌های مهمی با روابط اجتماعی عام دارد و باید با دقت بیشتری مورد ملاحظه قرار گیرد. در چارچوب زندگی زناشویی، مفسده صرفاً منحصر در ضررهای عینی، مادی یا جانی نیست، بلکه آسیب به ساختار عاطفی خانواده نیز می‌تواند به‌عنوان مفسده‌ای قابل اعتنا محسوب شود. از بین رفتن مودت، سلب اعتماد، کاهش آرامش روانی، تشدید تنش‌ها و سردی روابط میان زوجین از جمله اموری است که ممکن است در صورت برخورد‌های ناصواب در مقام امر و نهی پدید آید. با توجه به این که غایت بنیاد خانواده از منظر قرآن کریم، دستیابی به «سکون» و «مودت و رحمت» است (روم: ۲۱)، هر عاملی که این اهداف را به طور جدی تهدید کند، می‌تواند ذیل عنوان «مفسده» قرار گیرد (مرکز اطلاعات و منابع اسلامی، ۱۳۸۹: ۱/ ۷۶۱) و موجب سقوط وجوب گردد (محقق حلی، ۱۴۰۸: ۱/ ۲۵۹). بنابراین، در عین وجوب امر به معروف و نهی از منکر در صورت تحقق شرایط، رعایت حکمت، مدارا و تدبیر در نحوه اجرای این فریضه در محیط خانواده، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. مراد از مفسده، آسیبی جدی، واقعی یا محتمل عقلایی است، نه هرگونه ناراحتی یا دلخوری (مکارم‌شیرازی، ۱۳۹۹: <https://makarem.ir>)؛ از این رو، لازم است میان مفسده واقعی و قابل اعتنا و بهانه‌تراشی یا بی‌تفاوتی تفاوت قائل شد.

با توجه به شرایط چهارگانه وجوب امر به معروف و نهی از منکر، علم به معروف و منکر، احتمال تأثیر، استمرار ترک واجب و نبود مفسده، در صورتی که زوجه حجاب شرعی را رعایت

نکند و این رفتار حالت استمرار داشته باشد و زوج نیز از آن آگاه باشد، اصل تکلیف امر به معروف برای زوج ثابت می‌شود. در فضای خانواده، شرط «احتمال تأثیر» معمولاً به طور قوی محقق است؛ زیرا ارتباط عاطفی، نزدیکی رفتاری و نقش تربیتی زوج، اثرگذاری او را بر زوجه افزایش می‌دهد. افزون بر این، آیه «قوا أنفسکم و أهلیکم ناراً» نشان می‌دهد که شریعت برای هدایت و نهی از منکر در محیط خانواده تأکید بیشتری بر مسئولیت مرد قرار داده و از او انتظار اثرگذاری دارد؛ از سوی دیگر، اگر تذکر زوج با روش خردمندانه و محترمانه انجام شود و مفسده قابل توجهی، چه مالی، جانی یا روانی، بر آن مترتب نباشد، این شرط نیز محقق است و مانعی برای وجوب باقی نمی‌ماند؛ بنابراین، زوج نمی‌تواند نسبت به ترک حجاب توسط زوجه بی‌تفاوت باشد و در صورت تحقق شرایط شرعی، موظف است در چارچوب مراتب امر به معروف، او را به رعایت این واجب الهی دعوت کند. قوامیت و قدرت اثرگذاری زوج نیز موجب تأکید بیشتر این تکلیف نسبت به او می‌شود.

مراتب عملی امر به معروف برای زوج نسبت به ترک حجاب زوجه

فقه‌ها برای اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر، مراحل را تعیین کرده‌اند که باید به ترتیب رعایت شوند (خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۵۳؛ صافی گلپایگانی، ۱۳۹۰: ۹۲). رعایت این مراتب، هم‌زمان با حفظ اثربخشی، مانع از بروز تنش، افراط یا تعدی از حدود شرعی خواهد شد؛ به ویژه در فضای خانواده، که روابط عاطفی و مستمر میان زوجین برقرار است، اهمیت التزام به مراتب بیشتر می‌گردد، در مشهور منابع فقهی، مراتب سه‌گانه‌ی زیر برای این فریضه مطرح شده است:

۱. مرحله قلبی: اظهار نارضایتی درونی یا قطع ارتباط

انکار قلبی، نخستین مرتبه از مراتب امر به معروف و نهی از منکر به شمار می‌رود (علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۳؛ شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۶؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۱/ ۳۷۴). منظور از آن این است که فرد آمر یا ناهی، نارضایتی و ناراحتی خود را از رفتار منکر با شیوه‌هایی مانند ترش‌رویی، برهم‌نهادن چشم، اخم کردن، روی گردانی، کناره‌گیری یا قطع رابطه، به گونه‌ای محسوس و قابل درک ابراز کند. این سطح از واکنش، بیان‌گر انکار درونی نسبت به منکر است و در بسیاری از موارد حداقل واکنش لازم از سوی هر مسلمان به شمار می‌آید (علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۳؛ شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۶؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۱/ ۳۷۴؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۵۳). در این راستا، احادیث نقل شده بیان می‌کند که حداقل شکل نهی از منکر، برخورد با اهل معصیت با چهره‌ای

عبوس و درهم کشیده است؛ از حضرت امیر المومنین علیه السلام نقل شده فرمودند: «أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ نَلْقَى أَهْلَ الْمَعَاصِي بِوُجُوهِ مُكْفَهَرَةٍ؛ رسول خدا ﷺ به ما دستور داد که با اهل معصیت با چهره‌ای درهم کشیده و گرفته برخورد کنیم.» یا «أَدْنَى الْإِنْكَارِ أَنْ تَلْقَى أَهْلَ الْمَعَاصِي بِوُجُوهِ مُكْفَهَرَةٍ؛ کم‌ترین درجه نهی از منکر این است که با اهل معصیت با چهره‌ای عبوس و درهم کشیده روبه‌رو شوی» (کلبینی، بی‌تا: ۵/ ۵۹؛ حر عاملی، بی‌تا: ۱۱/ ۴۱۳؛ مدرسی، ۱۴۲۷: ۱/ ۱۲۶۵)؛

بنابراین، حداقل وظیفه شوهر در این مرحله، ابراز انزجار ظاهری نسبت به ترک حجاب همسر است. از همین رو، در روایت آمده است که رضایت شوهر نسبت به ترک حجاب توسط همسر، موجب عقوبت اخروی خواهد بود؛

«الْمَرْأَةُ إِذَا خَرَجَتْ مِنْ بَابِ دَارِهَا مُتَزَيِّنَةً مُتَعَطِّرَةً وَالزَّوْجُ بِذَلِكَ رَاضٍ، بِنِي لَزَوْجِهَا بِكُلِّ قَدَمٍ بَيَّتْ فِي النَّارِ؛ هرگاه زنی با زینت و عطرآگین از خانه‌اش خارج شود و شوهرش به آن راضی باشد، به ازای هر قدمی که برمی‌دارد، برای شوهرش خانه‌ای در آتش ساخته می‌شود» (مجلسی، بی‌تا: ۱۰۳/ ۲۴۹؛ حرعاملی، بی‌تا: ۱۴/ ۱۵۴).

در این‌جا بیان شده اگر زوج، در برابر بی‌حجابی یا تبرج همسرش سکوت کند، بلکه عملاً رضایت نشان دهد، دچار عذاب اخروی خواهد شد و نشان دهنده آن است که این موضوع وظیفه و تکلیفی بر عهده زوج بوده که ترک آن موجب عذاب است، همان‌طور که از ابتدا گفته شد حداقل برخورد با گناه ابزار انزجار از گناه است و این اقل درجه امر به معروف و نهی از منکر است که حتی با وجود فراهم نبودن شرایط امر به معروف و نهی از منکر، بر هر فردی که در مقابل چشمان او گناه صورت می‌گیرد واجب عینی است (سیستانی، بی‌تا: مسئله ۱۸۶۷).

۲. امر و نهی زبانی: نصیحت و تذکر شفاهی

دومین مرتبه از مراتب امر به معروف و نهی از منکر، امر و نهی زبانی است (علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۴؛ شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۶؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۱/ ۳۷۴؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۵۴). به این معنا که اگر انکار قلبی تأثیرگذار نباشد، واجب است که فرد، منکر را با زبان خود نهی کرده و به معروف دعوت نماید. این کار باید در ابتدا با موعظه و گفتار نرم انجام شود. چنان‌چه احتمال داده شود که همین روش ملایم مؤثر است، تنها همین حد از گفتار واجب خواهد بود و فراتر رفتن از آن (مانند خشونت یا تندی در گفتار) جایز نیست (علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۴؛ شهید ثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۶؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۱/ ۳۷۴؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۵۴) و در

صورت بی‌اثر بودن، با تهدید و بیم‌دادن، سپس در صورت لزوم، با تندى و خشونت کلامى (صافى گلپایگانی، ۱۳۹۰: ۹۲).

در فضای خانواده، به‌ویژه در رابطه زوج با زوجه، این مرحله جایگاه مهمی دارد؛ چرا که روابط عاطفی و حسن معاشرت، اقتضا می‌کند ابتدا با شیوه‌ای محبت‌آمیز، خیرخواهانه و دلسوزانه تذکر داده شود. قرآن کریم نیز در توصیه به پیامبران، بر روش گفتاری نرم تأکید کرده است: «فَقُولْ لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا... (طه: ۴۴)؛ و با نرمی با او سخن بگویند...»؛ این روش در فضای خانواده نیز اساس کار است؛ زیرا غالباً رفتار زوجه، بیش از آن که از عناد دینی ناشی شود، از غفلت، تأثیرپذیری از محیط یا سستی در عمل است. لذا کلام محبت‌آمیز زوج، به‌ویژه اگر با احترام، ادبیات حکیمانه، و اشاره به ارزش‌های دینی و آثار معنوی رعایت حجاب همراه باشد، معمولاً تأثیرگذارتر است. اما اگر این روش ملایم بی‌اثر باشد، و همچنان احتمال تأثیر در سطوح بالاتر وجود داشته باشد، زوج می‌تواند از هشدار، بیم‌دادن از عواقب دینی و اجتماعی، تذکر به عقوبت الهی و بازتاب دنیوی رفتار بهره گیرد (صافى گلپایگانی، ۱۳۹۰: ۹۲).

۳. امر و نهی عملی: اقدام عملی

سومین مرتبه از مراتب امر به معروف و نهی از منکر، اقدامات عملی و استفاده از زور و نیروی بازدارنده است، که در فقه به صورت مشروط و با رعایت ضوابط خاص بررسی می‌شود. این مرحله زمانی واجب می‌شود که مراحل قبلی، یعنی انکار قلبی و نهی زبانی، مؤثر واقع نشوند. در این مرتبه نیز رعایت تدریج ضروری است؛ به این معنا که باید از اقدامات خفیف‌تر آغاز شده و تنها در صورت لزوم به مراحل شدیدتر رسید (علامه حلی، ۱۴۱۷: ۹/ ۴۴۳؛ شهیدثانی، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۱۶؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۱/ ۳۷۴؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۵۶).

منظور از اقدامات عملی، کارهایی نظیر: در تنگنا قرار دادن، حبس کردن و حتی در مواردی، کتک زدن است؛ اما این اقدامات باید در چارچوب حدود شرعی باقی بماند و به آسیب‌های جدی مانند شکستگی، نقص عضو، جراحت یا مواردی که مستلزم دیه یا قصاص باشد، منتهی نشود. این مرتبه از امر به معروف تنها در شرایط خاص و با رعایت دقیق ضوابط فقهی مجاز شمرده می‌شود (سیستانی، بی‌تا: ۱۰۲)؛ اما اگر بازداشتن فرد، مشروط به جراحت یا قتل باشد، این کار جایز نیست مگر با اذن فقیه جامع‌الشرایط در زمان غیبت (صافى گلپایگانی، ۱۳۹۰: ۳/ ۹۲؛ شهید ثانی، بی‌تا: ۱۰۵؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۱/ ۳۸۳؛ خمینی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۵۸).

در همین زمینه، آیت‌الله العظمی سیستانی در پاسخ به این پرسش که آیا مرد می‌تواند حجاب را بر همسر خود تحمیل کند، چنین می‌فرماید: «مرد نمی‌تواند همسر خود را مجبور کند به رعایت کردن حجاب، ولی می‌تواند او را از بیرون رفتن منع کند حتی با حجاب. پس می‌تواند شرط کند که اگر حجاب کامل پوشید، حق دارد خارج شود» (سیستانی، بی‌تا: ۱۰۲) این فتوا ناظر به آن است که زوج، در چارچوب حق تمکین و ریاست بر خانواده (قوامیت)، اختیار دارد تا در برخی شئون خروج زن از منزل اعمال نظر کند، اما اجبار فیزیکی به رعایت حجاب، بدون تحقق شرایط شرعی، جایز نیست.

بنابراین، اگر زوجه عمداً و مکرراً از رعایت حجاب شرعی امتناع کند و انکار قلبی و نهی زبانی زوج مؤثر واقع نشود، او می‌تواند در قالب اقدام عملی ملایم، مانند منع خروج از منزل یا ایجاد محدودیت در برخی امتیازات زندگی مشترک، وارد عمل شود. این اقدامات، اگر بدون خشونت، در چارچوب اخلاق اسلامی و رعایت حقوق زوجه باشد، می‌تواند مصداق صحیحی از مرحله سوم امر به معروف در محیط خانواده به شمار آید؛ اما باید توجه داشت که خشونت فیزیکی یا ضرب و جرح، حتی در حد «تأدیب» عرفی، در فقه معاصر بسیار محدود شده و در موارد زیادی ممنوع است، مگر با شرایط بسیار خاص و اجازه‌ی مرجع تقلید (صافی گلپایگانی، ۱۳۹۰: ۱۰۲).

نتیجه‌گیری

اصل حجاب و پوشش زن، که در قرآن کریم و روایات اهل‌بیت علیهم‌السلام مورد تأکید قرار گرفته است، از مسلمات شریعت اسلامی به شمار می‌رود و در زمره ضروریات دین محسوب می‌شود. رعایت نکردن آن معصیت است و طبعاً در دایره منکر قرار می‌گیرد؛ از این رو، مشمول احکام امر به معروف و نهی از منکر خواهد بود. بر پایه ادله این فریضه، زمانی که شرایط آن فراهم باشد، انجامش بر مکلفان واجب می‌شود. با توجه به این که ترک حجاب از سوی زوجه، منکری آشکار و مستمر است، و زوج از آن آگاه بوده و نیز از جایگاه تأثیرگذاری بیشتری بر زوجه و فضای خانواده برخوردار است، مسئولیت وی در قبال این منکر، مسئولیتی مؤکد و برجسته است؛ در نتیجه، می‌توان چنین جمع‌بندی کرد که مسئولیت زوج نسبت به رعایت حجاب توسط زوجه، نه تنها از جهت فقهی قابل اثبات است، بلکه به دلیل آگاهی او از منکر، امکان تأثیرگذاری بالا و وقوع منکر در محیط خانوادگی، در مقایسه با سایرین مؤکدتر بوده و لازم است با رعایت شرایط و مراتب، به‌گونه‌ای صحیح و مؤثر اعمال گردد.

منابع

قرآن کریم

کتاب

- ابن المقریء، محمد بن ابراهیم بن علی (۲۰۰۸)، المعجم، بیروت: دار الکتب العلمیة.
- ابن منظور، محمد (۱۳۶۳)، لسان العرب، قم: ادب الحوزه.
- ابن ادریس حلی، محمد بن منصور (بی تا)، السرائر، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۶). فرهنگ معاصر عربی - فارسی، تهران: نشر نی.
- ازهری، محمد بن احمد (بی تا)، تهذیب اللغة، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- حر عاملی، محمد بن حسن (بی تا)، وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- خمینی موسوی، روح الله (۱۳۹۰)، تحریر الوسیلة، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- سیاح، احمد (۱۳۷۳)، فرهنگ بزرگ جامع نوین (عربی به فارسی)، تهران: نشر اسلام.
- سیستانی، سید علی (بی تا)، توضیح المسائل، مشهد: دفتر مرجع عالیقدر.
- شهید اول، محمد بن مکی (بی تا)، القواعد و الفوائد، قم: مکتبه المفید.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (۱۳۸۷)، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.
- شهید ثانی، زین الدین بن علی (بی تا)، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیة.
- صافی گلپایگانی، لطف الله (۱۳۹۰)، راه اصلاح یا امر به معروف و نهی از منکر، قم: دفتر معظم له.
- طریحی، فخر الدین (۱۳۷۵)، مجمع البحرين، ج ۶، تهران: مرتضوی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۴)، تهذیب الأحکام، تهران: دارالکتب الإسلامیة.
- طوسی، محمد بن حسن (بی تا)، الاقتصاد، بی جا: بی نا.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (بی تا)، کشف المراد، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۷)، تذکره الفقهاء، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (بی تا)، منتهی المطلب، بی جا: بی نا.
- فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله (۱۴۰۴)، التنقیح الرائع لمختصر الشرائع، قم: مکتبه آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
- فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله (۱۴۲۷)، إرشاد الطالبین، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۵)، القاموس المحيط، ج ۴، لبنان: دار الکتب العلمیة.

کرکی، علی بن حسین (محقق ثانی) (۱۴۱۴)، جامع المقاصد، قم: مؤسسه آل البيت علیه السلام.
 کلینی، محمد بن یعقوب (بی تا)، الکافی (الأصول و الفروع)، قم: دارالکتب الإسلامية.
 محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸)، شرائع الإسلام، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
 مدرسی، محمدتقی (۱۴۲۷)، الوجیز فی الفقه الإسلامی (فقه الحیاه الطیبه)، تهران: دار محبان
 الحسین علیه السلام.

المراغی، احمد مصطفی (بی تا)، تفسیر المراغی، ج ۱، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
 مرکز اطلاعات و منابع اسلامی (۱۳۸۹)، فرهنگ نامه اصول فقه، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ
 اسلامی.

مصباح، مجتبی (۱۳۷۸)، فلسفه اخلاق، قم، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
 مصباح، محمدتقی (۱۳۸۰)، فلسفه اخلاق، تحقیق و نگارش احمدحسین شریفی، تهران: سازمان
 تبلیغات اسلامی.

معلوف، لويس (۱۳۷۱)، المنجد فی اللغة، قم: اسماعیلیان.
 مفید، محمد بن محمد (بی تا)، العویص، بی جا: بی نا.
 مقتدایی، مرتضی (۱۳۹۲/۰۷/۰۶)، درس خارج فقه کتاب الامر بالمعروف و النهی عن المنکر.
 مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱)، تفسیر نمونه، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
 مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۰)، اخلاق در قرآن، ج ۱، قم: انتشارات مدرسه امام علی بن
 ابی طالب علیه السلام.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۴)، نهج البلاغه با ترجمه فارسی روان، قم: مدرسه امام علی بن
 ابی طالب علیه السلام.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۹/۰۹/۱۶)، درس خارج فقه، مبحث امر به معروف و نهی از منکر.
 نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، بیروت: دار إحياء التراث
 العربی.

سایت

سایت رسمی دفتر مرجع عالیقدر آیت الله سیستانی: <https://www.sistani.org>

پایگاه اطلاع رسانی دفتر حضرت آیت الله مکارم شیرازی: <https://makarem.ir>

مدرسه فقاقت _ تقریر دروس حوزوی _ ارتباط شیعی: <https://eshia.ir>